

Teo Matković

RAZMJERI, OBLICI I KVALITETA SAMOZAPOSLENOSTI U HRVATSKOJ

1. Uvod

Među zaposlenima u svim zemljama, pa i u Hrvatskoj, jedna razdjelnica nadilazi razlike između zanimanja, sektora djelatnosti, pa i tipova ugovora: postoje oni koji privređuju radeći za druge i oni koji privređuju radeći samostalno (i eventualno zapošljavajući druge). Prvu skupinu zovemo zaposlenicima, a drugu samozaposlenima. U svakoj javnoj raspravi o radnicima uglavnom je riječ o prvima, dok se postojanje samozaposlenih tek nazire kroz rasprave o poticanju (malog i srednjeg) poduzetništva, obrta, pa i (obiteljske) poljoprivrede. No i u takvim se prilikama oni najčešće spominju u kontekstu razvojnog potencijala, njihova kapaciteta zapošljavanja (a ponekad i eksploatacije) zaposlenika, promoviranja nacionalnih interesa i očuvanja tradicije, ali ih se vrlo rijetko tretira kao zaposlene osobe koje i same sudjeluju u svijetu rada, gdje čine supstantivan dio zaposlenih.

U ovom radu uokvirat će se pojam samozaposlenosti, skicirati odrednice njezina povijesnog razvoja u kontekstu industrijalizacije, socijalizma, globalizacije i tranzicije, te razložiti kretanje razmjera i strukture samozaposlenosti u razdoblju 1996–2006, kao i valjanost pojedinih konceptualnih objašnjenja njezine pojavnosti u Hrvatskoj.

2. Određenje samozaposlenosti

Prema Williamsu (1999), postoje četiri pristupa definiciji samozaposlenosti. Prvo, može se koristiti objektivni **legalistički** kriterij, koji se temelji na postojanju ugovora o radu. Tako definirana samozaposlenost ovisi o pravnoj tradiciji i o institucionalnom ustroju pojedine države, tako da nije međunarodno konzistentna. Drugo, može se koristiti kriterij **ekonomske** nezavisnosti, bez obzira na tip ugovora. Problem kod ovog određenja je kako valjano ustanoviti ekonomsku nezavisnost zaposlene osobe. Prema trećem, valjano je prihvatiti **subjektivan** iskaz samog pojedinca o vlastitom (samo)zaposleničkom statusu. No subjektivan pristup ne pretpostavlja nikakve konkretne odlike samozaposlenosti. Konačno, moguće je pribjeći i **pragmatičnom negativnom** pristupu i odrediti samozaposlene kao »one koji su angažirani u ekonomskim aktivnostima koje ne čine za poslodavca« (Williams 1999, 25). Taj je pristup najmanje informativan, ali je i najmanje dvoznačan.

Standardna definicija, prihvaćena na međunarodnim konferencijama statističara rada i integrirana u Međunarodnu klasifikaciju statusa u zaposlenosti (International Classification of Status in Employment – ISCE-1993), samozaposlenost određuje ovako:

»Samozaposlenost su oni poslovi gdje su primanja izravno povezana s profitima (ili mogućnošću profita), koji proizlaze iz proizvedenih roba ili usluga (pri čemu se vlastita potrošnja smatra dijelom profita). Nositelji takvih poslova sami donose operativne odluke koje utječu na ovaj pothvat¹ ili delegiraju takve odluke, zadržavajući pritom odgovornost za uspjeh poslovnog pothvata (u ovom kontekstu »pohvat« uključuje i rad samo jedne osobe)« (ILO 1993).

Ta definicija ponajprije se koristi ekonomskim kriterijem samozaposlenosti, ali implicira i negativnu definiciju s obzirom da su

¹ Izvorno *enterprise*, što može označavati i poduzeće i poslovni pothvat. Kako samozaposlenost uključuje i rad za vlastiti račun koji se ne odvija u okviru poduzeća (nego npr. neformalno, »na crno« ili u obrtu), pri prijevodu je korišten manje određen, ali općenitiji pojam pothvata.

kategorije »definirane s obzirom na razliku između plaćenog rada s jedne strane i samozaposlenosti s druge« (ILO 1993).

3. Podrijetlo i razvoj samozaposlenosti

Rad, ljudska aktivnost koja dodaje upotrebnu vrijednost na robe i usluge, predstavlja konstantu kroz povijest čovječanstva. Međutim, načini na koje je taj rad organiziran i kako se odvijao uvelike su se mijenjali. Kad je u pitanju rad za novčanu naknadu, samozaposlenost je svojevrsna prethodnica zaposlenosti. Prema Tilly i Tilly (1994), zanatsko-obrtnička organizacija rada prethodila je radu za plaću i kapitalističkom obliku proizvodnje². Ipak, u predindustrijsko doba, uz iznimku pojedinih gradova, i sama je samozaposlenost bila marginalno prisutan oblik zaposlenosti spram drugih oblika rada zasnovanih na osnovi roda, dužnosti ili prisile i čvrsto integriranih u lokalnu zajednicu.

Širenje kapitalističkih odnosa donijelo je sa sobom nestajanje tradicionalnih društvenih odnosa (prava i obveza), kao i tradicionalnih oblika rada (i eksploatacije), tako da je velik dio stanovništva bio prisiljen pribjeći novim oblicima rada kojima bi osigurao svoje preživljavanje i prosperitet. Morali su ući na tržište. No rana kapitalistička poduzeća preferirala su korištenje vanjskih radnika i podugovaranja (Tilly i Tilly 1994; Crossick 1997), tako da su mnogi radnici postali samozaposleni pod tim uvjetima, premda ovisni o kapitalu investitora. Iako se udjel zaposlenih u poljoprivredi smanjivao, oni koji su zadržali vlasništvo nad zemljom svojim su izlaskom na tržište postajali samozaposleni poljoprivrednici. U Engleskoj, gdje se ovo dogodilo ranije i intenzivnije nego u većini drugih zemalja, R. Pahl (1984) prikazuje kako je uobičajeni radni aranžman izvan urbanih

² Zanatsko-obrtničku proizvodnju u predkapitalističkom razdoblju može se tek uvjetno poistovjećivati sa suvremenom samozaposlenošću. Takav je rad bio integriran u pretežno feudalnu socijalnu strukturu, predkapitalistički oblik proizvodnje, netržišne oblike regulacije i odvijao se u okvirima proširenog kućanstva na čelu s majstorom (Crossick 1997).

krajeva bio mješavina kratkotrajnog plaćenog rada, pružanja usluga i sitne robne proizvodnje te kućnoga poljoprivrednog rada. Takav radni »portfelj« na kojem se angažiraju svi članovi obitelji nije lako klasificirati, no mnogo je bliži samozaposlenosti nego zaposleničkom statusu.

Na prestižnijem kraju spektra samozaposlenosti razvila se »sitna buržoazija«: mali poduzetnici, vlasnici dućana, ugostitelji i obrtnici. Kod njih je kontrola nad procesom rada i sredstvima za proizvodnju bila veća, a često su angažirali i rad drugih. Ta, prilično heterogena skupina čini tradicionalnu srednju klasu, »nelagodan stratum« (Bechhofer i Elliott 1981), stisnut između kapitalista i proletera, ali prilično stabilan i okrenut tradiciji (Müller i Arum 2004). Njihov se položaj značajno promijenio slabljenjem cehova u prvoj polovici 19. stoljeća, nakon čega je uslijedila integracija u proizvodni proces kojim dominira krupni kapital – kroz podugovaranje ili financiranje (Crossick 1997). Marx (1867) je najavljivao njihov nestanak pred superiornom proizvodnom organizacijom i financijskom snagom krupnog kapitala. Ipak, jednostavna proizvodnja roba i usluga, kakvoj pribjegavaju ove skupine, pokazala se otporna pred promjenama dominantnih oblika proizvodnje i društvenih odnosa (Steinmetz i Wright 1989). Sitna buržoazija opstala je u velikom broju, ali je u 20. stoljeću njihov položaj uglavnom bio periferan ili zavisn (Crossick 1997).

Iako samozaposlenost ni nekada ni danas nije bila norma za većinu profesija, pojedine tradicionalne »slobodne« profesije, ponajprije liječnici i pravnici, bili su i još uvijek su često samozaposleni (Makkai 1992). Unutar Goldthorpove klasne sheme (Goldthorpe 1980) samozaposleni u profesijama čine zasebnu elitu, čiji tržišni i radni uvjeti više nalikuju onima prestižnog salarijata, nego onima sitne buržoazije.

3. 1. Samozaposlenost u Hrvatskoj do 1950.

Hrvatska se, kao i većina drugih tranzicijskih zemalja, u doba jačanja kapitalizma nalazila na periferiji snažnih europskih država, posebice Austro-Ugarske. S obzirom da je selo bilo autarkično, a robno-

-novčana razmjena nerazvijena, podjela rada bila je tek rudimentarna, odnosno svako je kućanstvo sâmo proizvodilo većinu roba i usluga koje su mu bile potrebne. I u ovom posve preindustrijskom načinu proizvodnje rad je bio osnovni način podmirivanja egzistencije, ali o njemu ima smisla govoriti samo u okviru kućanstva, dok pojmovi kao što su »zaposlenost«, »radno vrijeme«, pa i »plaća« nemaju smisla.

Urbano stanovništvo postojano je činilo manjinu svih hrvatskih krajeva. Još početkom 20. stoljeća tek je desetina stanovništva Hrvatske živjela u gradovima. Tradicionalno, ovdje su većinom djelovali u cehove organizirani sitni obrtnici te trgovci. Obrti su redom bili male paternalističke organizacije – majstorske radionice – sa strogim prostornim i djelatnim razgraničenjem nadležnosti te sustavom šegrta, kalfi i majstora. Djelovali su u okviru novčane privrede, no i dalje većinom organizirani po načelu kućanstva podložnog autoritetu majstora, gdje plaća ima sporednu ulogu (Crossick 1997). Još od 18. stoljeća slabe lokalno organizirani cehovi, što poradi uvoza industrijske robe široke potrošnje, što zbog osnivanja obrta nevezanih uz privilegirani sustav cehova. To vodi do njihova moderniziranja u trgovačko-obrtničke komore, odnosno nestajanja krajem 19. stoljeća, te nastanka »suvremenog« obrtništva (Bácskai 1997). Tu je uglavnom riječ o pojedinačnoj proizvodnji dobara ili pružanju usluga, s ograničenim kapitalom i skromnom tehnološkom bazom (Karaman 1991, Mirković 1968). I početkom 20. stoljeća najčešće je takve obrte vodila i u njima radila tek jedna samozaposlena osoba, dok su i veći obrti zapošljavali u prosjeku tek dva radnika (tablica 1.).

Broj samozaposlenih na prijelazu stoljeća daleko nadilazi broj zaposlenika. Tako je 1890. tek svaki peti radnik u proizvodnji bio zaposlen unutar industrije (odnosno u poduzeću koje je zapošljavalo više od pet radnika). Taj se udjel 1910. popeo na jednu trećinu, što ukazuje na postupno istiskivanje samozaposlenih obrtnika. Međutim, i sveukupan broj industrijskih radnika 1910. nije predstavljao niti 5 posto od ukupnog broja radno aktivnog stanovništva. Rad za vlastiti račun, odnosno samozaposlenost, na seoskom imanju, u pojedinačnoj proizvodnji ili uslugama, u Hrvatskoj je sve do sredine 20. stoljeća bio najzastupljeniji oblik zaposlenosti.

Tablica 1. Broj organizacija i zaposlenih u proizvodnji – 1890. i 1910.

	1890.			1910.		
	Broj organizacija	Broj zaposlenika	Ukupno zaposlenih	Broj organizacija	Broj zaposlenika	Ukupno zaposlenih
Maloobrt (bez pomoćnika)	23 028		23 028	36 539		36 539
Obrt (1–5 radnika)	10 631	17 416	28 047	15 960	27 571	43 531
Mala industrija (5–20 radnika)	409	3760	4169	957	8867	9824
Srednja industrija (21–100 radnika)	85	3687	3687	207	8682	8682
Velika industrija (više od 100 radnika)	25	6205	6205	64	14 922	14 922

Izvor: Izrađeno na temelju Karamana 1991 (256–257).

3. 2. Dugi pad samozaposlenosti

Kako je kapitalizam »sazrijevao«, rad za plaću u okviru većih organizacija postao je dominantan oblik zaposlenosti. Postoje brojna objašnjenja ovakve transformacije. S jedne strane na to su utjecale promjene u organizacijskim praksama, gdje je došlo do promjena u obliku proizvodnje, intenzifikacije vremenske discipline koja se tražila od radnika (Tilly i Tilly 1998) te dominacije birokratski upravljanih, vertikalno integriranih poduzeća (Chandler 1977). S druge strane, strukturne promjene poput deagrarizacije, rasta državnog sektora i kapitalno intenzivne industrije usmjeravale su sve veći broj radnika u status zaposlenika.

Nastanak statistike rada krajem 19. stoljeća potvrdio je da je rad za plaću postao norma u većini industrijskih država, dok je samozaposlenost u to vrijeme prakticirala približno trećina zaposlenih (Steinmetz i Wright 1989, Tilly i Tilly 1998, Fairlie i Meyer 2000). Uz izuzetak razdoblja velike depresije (Eichengreen i Hatton 1988), tijekom prve tri četvrtine 20. stoljeća, udjel samozaposlenosti u ukupnoj zaposlenosti razvijenih zemalja bio je u polaganom ali postojećem padu. Pad se nije dogodio samo zbog smanjivanja zastupljenosti onih djelatnosti gdje su samozaposleni bili prisutniji, već je udjel samozaposlenosti u pravilu padao u svim sektorima djelatnosti (Steinmetz i Wright 1989, Fairlie i Meyer 2000).

3. 3. Samozaposlenost u socijalizmu

U Hrvatskoj i drugim tranzicijskim zemljama, koje su početkom 20. stoljeća u svojem perifernom položaju »kasnile« s razvojem i industrijalizacijom, također je došlo do smanjivanja samozaposlenosti. No ovdje je ono bilo intenzivnije i imalo je potpuno drugačije uzroke. Naime, nakon socijalističkih revolucija (ili okupacija), nacionalizacija i kolektivizacija eliminirale su većinu privatnog sektora. No privatnom vlasništvu nisu oduzeti samo kapital i proizvodna sredstva (što

je u većem dijelu provedeno još za vrijeme rata), već su i regulacija vlasničkih prava te ustroj bankovnog sektora sprečavali funkcioniranje privatnog sektora (Loutfi 1991). Ipak, u većini socijalističkih zemalja određena je razina samozaposlenosti tolerirana te je tvorila takozvanu »drugu ekonomiju«: mala, radno-intenzivna poduzeća s ograničenim pristupom kapitalu i sirovinama (Róna-Tas 1994) većinom su opskrbljivala lokalna tržišta s proizvodima i uslugama za osobnu potrošnju, koje planska ekonomija nije uspijevala proizvesti. Dakle, većinom je bila posrijedi samozaposlenost u poljoprivredi, graditeljstvu, popravcima i osobnim uslugama (Róbert i Bukodi 2000. i 2004, Hanley 2000).

Razmjer regulacije samozaposlenosti varirao je od zemlje do zemlje. U SSSR-u je samozaposlenost bila zabranjena i djelovala je neformalno i sporadično (Gerber 2004). ILO procjene zastupljenosti samozaposlenosti u Bugarskoj i Čehoslovačkoj, gdje institut privatnog poduzeća nije postojao (Hanley 2000), bile su ispod 1 posto ukupne zaposlenosti (Loutfi 1991). U Mađarskoj je samozaposlenost iznosila oko 3 posto zaposlenosti kroz čitavo socijalističko razdoblje (Róbert i Bukodi 2000). U Poljskoj, gdje su privatna poduzeća »bila tolerirana u onoj mjeri u kojoj su pružala robe i usluge državnom sektoru« (Wilson i Adams 1994, 23), 1980. u proizvodnji i uslugama bilo je oko 3 posto samozaposlenih, ali s obzirom da poljoprivreda nije bila kolektivizirana, samozaposleni individualni poljoprivrednici činili su daljnjih 10 posto ukupne zaposlenosti (Loutfi 1991).

Prvi znak jačanja samozaposlenosti u socijalističkim zemljama bio je povećanje sekundarne samozaposlenosti. Tijekom 1980-ih, odnosno razdoblja »erozije« socijalističkih režima, regulacija privatnih poduzeća u većini zemalja postala je nešto liberalnija (Róna-Tas 1994). Također, radnicima se u nekim instancama, poput poslovno-radnih partnerstava u Mađarskoj (Róbert i Bukodi 2000), dopuštalo da izvan radnog vremena rade dodatne poslove uz svoj glavni posao, često se koristeći infrastrukturom i strojevima državnog poduzeća (Loutfi 1991).

3. 3. 1. Samozaposlenost u socijalističkoj Hrvatskoj

Socijalistička Hrvatska ušla je u drugu polovicu 20. stoljeća sa 65 posto zaposlenog stanovništva aktivnog u poljoprivredi (prema popisu iz 1953). S obzirom da se nije obuhvatnije pristupilo kolektivizaciji poljoprivrede, većina je poljoprivrednika u praksi ostala samozaposlena³. Takva se samozaposlenost tolerirala, ali se obeshrabrivala nametnutim cijenama proizvoda, slabom opskrbom poljoprivrednika i ograničenjima u posjedovanju zemlje. Sve je to vodilo masovnom odlasku radnika u državni sektor i gradove. Godine 1981. u poljoprivredi je još radila oko četvrtina zaposlenih, ali je drugdje u privatnom sektoru (doduše na razini Jugoslavije) radilo još 14 posto zaposlenih⁴. U privatnom je sektoru radila jedna trećina zaposlenih u transportu te četvrtina u ugostiteljstvu, turizmu i građevinarstvu (Lydall 1984). Postojao je razmjerno velik sektor obrta, gdje su samozaposleni mogli zapošljavati i do pet radnika, te su uplaćivali poreze i doprinose, što je između 1985. i 1988. činilo njih 52–55 000 (HZMO 2002) – dakle oko 3 posto ukupno zaposlenih. Ipak, i u poljoprivredi i proizvodnji i uslugama, privatni su pothvati bili ideološki i fiskalno maltretirani, s ograničenim pristupom resursima i tržištu te slabim mogućnostima za legitimnu integraciju u ekonomsku maticu (Brus i Laski 1989). Izbjegavanje regulacija bilo je vrlo rašireno, a neformalne ekonomske aktivnosti tolerirale su se ponajprije u sektorima koji su bili zanemareni od strane države (Crnković-Pozaić 1997). Specifičnosti jugoslavenskog socijalizma, poput društvenog vlasništva, samoupravljanja i autonomije poduzeća pogodovali su i neformalnom radu »u fušu«, koji je već sredinom 1970-ih u prosjeku jugoslavenskom radniku donosio dodatnih 30 posto prihoda uz formalnu plaću (Lydall 1984). Za razliku od mađarskih poslovno-radnih partnerstava, ovaj je tip aktivnosti bio

³ Tako je broj osoba evidentiranih u statistici rada kao zaposlenika u poljoprivredi u popisima 1971–1991. iznosio tek jednu desetinu od popisnih podataka o broju aktivnog poljoprivrednog stanovništva u istom razdoblju.

⁴ Ovo su većinom samozaposleni, jer Lydall (1984) za čitavu Jugoslaviju navodi 0,4 zaposlenika po poslodavcu u privatnom sektoru. Dakle udjel samozaposlenih u ukupnoj zaposlenosti iznosio bi oko 10 posto.

neformalan i ilegalan. Ovo je sve činilo naslijeđe i svojevrsne startne pozicije za razvoj samozaposlenosti u tranzicijskom razdoblju.

3. 4. Suvremeni rast samozaposlenosti

U razvijenim kapitalističkim zemljama samozaposlenost je u 1970-ima bila na najnižoj zabilježenoj razini. U većini se zemalja nepoljoprivredna samozaposlenost kretala na oko 6–10 posto ukupne zaposlenosti, pri čemu je odskakala Švedska sa samo 4 posto samozaposlenih, dok su zemlje liberalne tradicije (SAD, Velika Britanija i Kanada) bile blizu navedene donje granice. Od toga su obrasca znatno odstupale mediteranske zemlje, gdje je nepoljoprivredna samozaposlenost iznosila i više od 20 posto (Blanchflower 2000).

U kasnim 1970-ima došlo je do promjene ovoga trenda. Pad udjela samozaposlenosti u većini se zemalja zaustavio, a potom počeo rasti. U prosjeku udjel samozaposlenih porastao je za 20 posto od svoje prijašnje vrijednosti od sredine 1980-ih do sredine 1990-ih, a potom se stabilizirao (Müller i Arum 2004, Luber i Leight 2000, OECD 2000). Rast je počeo ranije u SAD-u, a bio je posebno snažan u Velikoj Britaniji, gdje je razina samozaposlenosti porasla sa 7 posto 1965. na 13 posto u 1991, te ostala na visokih 11,5 posto u 2000 (Brooksbank 2000, Hakim 1998).

Ukupan broj samozaposlenih još je uvijek znatno manji nego broj zaposlenika. Evidentni su i primjeri zemalja gdje je nedavno udjel samozaposlenosti stagnirao ili bio smanjen (Luber i Leicht 2000), dok je varijacija u zastupljenosti samozaposlenosti između zemalja znatno veća od razine promjene unutar zemalja.

3. 4. 1. Razlozi recentnog rasta samozaposlenosti

Očita promjena dugoročnih povijesnih trendova privukla je pozornost znanstvenika koji su do kraja 1980-ih u pravilu zanemarivali temu samozaposlenosti. Postoji nekoliko skupina čimbenika kojima se objašnjava porast samozaposlenosti krajem 20. stoljeća:

- 1) Teorije **postindustrijskog društva i informacijskog društva** (Bell 1974, Reich 1992, Castells 1996) naglašavaju sve veću važnost znanja i baratanja informacijama pri stvaranju dodane vrijednosti. Posljedično, uslužni sektor raste i dobiva na važnosti. Pomak strukture zaposlenosti prema djelatnostima gdje je samozaposlenost tradicionalno prisutna, otvaranje novih sektora koji do tada nisu bili kolonizirani velikim tvrtkama (Steinmetz i Wright 1989), relativan porast važnosti strukovnog znanja i razvoj informacijske i komunikacijske tehnologije zajedno su mogli pružiti plodno tlo za rast malog poduzetništva i samozaposlenosti.
- 2) Trend prema poslovnoj praksi **fleksibilne tvrtke**, reorganizacije principa poslovanja koja se temelji na fleksibilnoj upotrebi radne snage, često vodi smanjivanju broja neposredno i stalno zaposlenih u tvrtci (*downsizing*) te povratku praksi kooperantstva i podugovaranja kao organizacijskom principu za sve osim centralnih aktivnosti tvrtke (Atkinson 1984, Hakim 1987). Ta strategija istovremeno smanjuje ponudu opcija za stalno zapošljavanje i povećava potražnju za samozaposlenima koji bi tvrtkama pružali potrebna podugovorena dobra i usluge.
- 3) Model **fleksibilne specijalizacije** (Piore i Sabel 1984) naglašava važnost malih poduzeća u suvremenome diferenciranom i promjenjivom tržištu. Sposobnost obrtničke proizvodnje da brzo i lako mijenja proizvode i proizvodne postupke u skladu s promjenama potražnje na tržištu čini male tvrtke komplementarnima (pa i kompetitivnima) masovnoj proizvodnji u svim sektorima gospodarstva. Male se tvrtke mogu okupiti kako bi formirale dinamične poslovne mreže (npr. »treća Italija«), ali i velike tvrtke mogu modificirati svoju proizvodnju i opskrbu angažiranjem manjih, fleksibilnijih tvrtki ili samozaposlenih.
- 4) Model protucikličkog »**poticaja koji dolazi iz nezaposlenosti**« upućuje na to da je porast samozaposlenosti posljedica pogoršavanja ekonomskih okolnosti i porasta nezaposlenosti, što sve »gura« radnike u samozaposlenost (kao što je bio slučaj za ekonomske krize 1930-ih). Dok na individualnoj razini nezaposleni imaju veću vjerojatnost da uđu u redove samozaposlenih

nego trenutačno zaposlene osobe (Arum i Müller 2004), na makro razini stopa nezaposlenosti najčešće ne može objasniti značajniji dio promjene u razini samozaposlenosti (Steinmetz i Wright 1989, pregled Brooksbank 2000. i Le 1999, afirmativni nalaz kod Bögenhold i Staber 1991, kritika kod Meager 1992).

- 5) Model »**privlačnosti poduzetništva**« (ili dobrih vremena) temelji se na srodnoj pretpostavci o privlačnosti samozaposlenosti u vrijeme povoljnih ekonomskih prilika (Luber i Leicht 2000) zbog većeg broja poslovnih prilika u takvim okolnostima, višeg povrata na ljudski kapital kod samozaposlenih (Taylor 1996) ili zbog nemonetarnih povoljnosti koje samozaposlenost pruža, poput neovisnosti i samostalnosti u radu (Bögenhold i Staber 1991, Hakim 1998) te rezultirajućeg većeg zadovoljstva vlastitim poslom (Blanchflower 2004, Benz i Frey 2003, OECD 2000). Toj su privlačnosti mogle pridonijeti i već spomenute promjene u ekonomskoj strukturi, kao što su politički i obrazovni poticaji kulturi poduzetništva (tzv. Thatcher efekt) (Brooksbank 2000).
- 6) I **ekonomsko okružje** te **institucionalni i pravni okvir** definiraju strukturu prilika koja potiče ili ograničava pokretanje vlastitog poduzeća (Luber i dr. 2000, 6). Sa strane **strukture**, na prilike i ograničenja za različite oblike samozaposlenosti utječe opća struktura zaposlenosti, kao i razina rasta i razvoja, demografske karakteristike i obrazovna struktura populacije, oblici obitelji, razina socijalnog kapitala i postojanje neformalnog sektora. S **institucionalne** strane, postoje dva vida utjecaja na samozaposlenost. S jedne strane tu je izravni utjecaj regulacije malog poduzetništva i obrtništva, izdavanja dozvola te programi poticaja poduzetništva. Neizravno pak na poticajnost okružja po samozaposlenosti mogu utjecati radno zakonodavstvo i regulacija vezana uz socijalno osiguranje i doprinose, kao i razina poreza i poreznih olakšica (Staber i Bögenhold 1993, Blanchflower 2000, Williams 1999, Arum i dr. 2000, Aronson 1987). Posebno je istražen učinak zakonske zaštite zaposlenja (EPL), koja u slučajevima kad je vrlo snažna ili vrlo slaba utječe na pojavnost samozaposlenosti (Arum i Müller 2004).

3. 5. Samozaposlenost u tranziciji

Prvih nekoliko godina postsocijalističke tranzicije obilježavalo je dramatično ekonomsko restrukturiranje zbog kojega je došlo do pada primanja, rasta nezaposlenosti, smanjenja stope aktivnosti, rasapa mnogih poduzeća i temeljitog preustroja pravnog sustava. Privatna su poduzeća legalizirana u svim tranzicijskim zemljama, ali administrativne prepreke, dostupnost financijskog kreditiranja i državna potpora varirali su od vrlo restriktivnih u Rusiji do prilično poticajnih u Mađarskoj (Cazes i Nesporova 2003, Róbert i Bukodi 2004, Gerber 2004).

Pregled Cazes i Nesporove (2003, doprinosi drugih autora navedeni su zasebno) nabraja sljedeće putove ulaska u samozaposlenost i malo poduzetništvo:

- 1) U nekim zemljama, poput Poljske, Češke i Slovačke, maloprodajne, ugostiteljske i uslužne jedinice poduzeća prodavane su na javnim aukcijama (Hanley 2000, 388). Većina tranzicijskih zemalja poduzela je takvu »sitnu privatizaciju« prilično brzo, što je pridonijelo stvaranju klase vlasnika malih poduzeća.
- 2) Nacionalizirano vlasništvo vraćeno je ili kompenzirano, što je osnažilo nasljednike iz obitelji predsocijalističke sitne buržoazije (Hanley 2000) i omogućilo da nastave svoje »prekinuto poduzetništvo«.
- 3) Atraktivni segmenti velikih državnih tvrtki često su bili transformirani u društva s djelomičnom odgovornošću i privatizirani od strane vlastitih menadžera (Róbert i Bukodi 2004, Róna-Tas 1994).
- 4) Proširile su se povoljnosti rada obrtnika (Róna-Tas 1994), a s legalizacijom mnogih poslovnih aktivnosti dio bivšeg neformalnog sektora transformirao se u formalni sektor i registrirao poduzeća.
- 5) Brzo rastuća nezaposlenost, opadajući standard i mala potražnja za zaposlenicima »pogurnuli« su mnoge ljude u samozaposlenost, posebno one slabo kvalificirane (Róbert i Bukodi 2004). I Poljska i Mađarska pokušale su provesti program kreditiranja samozapošljavanja nezaposlenih, ali s dvojbenim rezultatima (Wilson i Adams 1994).

- 6) U nekim zemljama, posebno u Rumunjskoj, došlo je do porasta samostalnoga poljoprivrednog rada radi vlastita prehranjivanja.
- 7) Zbog visokih doprinosa i troškova zapošljavanja tvrtke su postale sklonije angažiranju kooperanata, pribjegavanju ugovoru o djelu i neformalnom angažiranju kvazisamozaposlenih radnika.

Nisu svi ovi obrasci vodili u marginalnu samozaposlenost orijentiranu pukom preživljavanju kakva dominira u zemljama u razvoju (Portes i dr. 1986). Mnogi su samozaposleni postigli bolje ishode od poslodavaca (Hanley 2000). Ipak, niska razina štednje, (ne)dostupnost kredita i ekspanzija uslužnog sektora usmjerili su većinu novih poduzeća i samozaposlenih u radno intenzivne sektore poput osobnih usluga, turizma i ugostiteljstva, maloprodaje, ručnog rada, prijevoza, jednostavne proizvodnje te slobodnih profesija. Samozaposlenost se brzo povećala u prvim godinama tranzicije, a nakon sredine 1990-ih došlo je do povećanog izlaza iz samozaposlenosti (za Mađarsku vidi Róbert i Bukodi 2004) i stabilizacije ili smanjivanja njezine ukupne razine. Trenutačna razina samozaposlenosti većinom odgovara »sjevernom«
Europskom modelu (Cazes i Nesporova 2003), a po svemu sudeći razmjernopoljoprivredne samozaposlenosti u tranzicijskim zemljama nije povezan sa snagom njihove predtranzicijske »druge ekonomije« (Hanley 2000).

3. 5. 1. Samozaposlenost u hrvatskoj tranziciji

Tranzicijski šok u Hrvatskoj bio je sličan onome u drugim nekoć socijalističkim zemljama, ali pojačan ratnim zbivanjima, međunarodnom izolacijom i gubitkom jedinstvenoga jugoslavenskog tržišta. Velik dio građana koji su nekad bili zaposlenici u društvenom sektoru okrenuo se samozapošljavanju. Sanja Crnković-Pozaić (1997a) procijenila je kako su samozaposleni činili između jedne trećine i jedne polovice rasta zaposlenosti u privatnom sektoru između 1990. i 1995, ali da se broj poljoprivrednika u navedenom razdoblju

prepolovio⁵. U narednim godinama rat je završio, ekonomija ušla u fazu oporavka, vladavina prava osnažila, a siva se ekonomija smanjila u svojim razmjerima od trećine do desetine ukupnoga gospodarstva (Ott 2002), zbog čega je razložno očekivati kako je ulazak u samozaposlenost postao nešto manji. No, kao i u drugim tranzicijskim zemljama, došlo je do bujanja ugovorenog rada izvan radnog odnosa, što tehnički predstavlja samozaposlenost, ali zapravo često nesamostalnog i sa svim obilježjima zaposleničkog odnosa. Takvo korištenje ugovora o djelu zakonski je ambivalentno (Zuber 2003), ali u praksi relativno učestalo.

Pretvorba i privatizacija mogle su pružiti impuls za povećanje samozaposlenosti bilo izravno kroz otvaranje prilika za preuzimanje poduzeća (ili njihovih dijelova), bilo neizravno kroz porast nezaposlenosti uslijed restrukturiranja. Međutim, privatizacija je počela tek u proljeće 1991. donošenjem Zakona o pretvorbi društvenih poduzeća, gdje su glavnu odluku o sudjelovanju u procesu imale same tvrtke, odnosno njihova uprava. Od 1996. privatizacija se odvijala kroz državno vođeni privatizacijski i mirovinski fond, no tijekom svih 1990-ih privatizacija se odvijala vrlo postupno i nesistematično, a tadašnja vlast zadržala je visok stupanj kontrole nad ekonomijom preko uprave poduzeća i fondova. U teoriji, privatizacija je preferirala zaposlenike, ali je najčešći obrazac privatizacije bio kupovina poduzeća od strane menadžera ili političkih saveznika (Barrett 2004).

Promjene u strukturi djelatnosti, dakle transformacija u postindustrijsko društvo usluga, odnosno informacijsko društvo, jedan je od procesa koji je mogao pogodovati razvoju samozaposlenosti. U Hrvatskoj se većina pomaka dogodila deindustrijalizacijom u ranom tranzicijskom razdoblju. Nakon 1996. pomaci su relativno mali (postojano smanjivanje ekstraktivnih djelatnosti i blag rast zastupljenosti poslovnih usluga), dok su indikatori koji očitavaju strukturu djelatnosti

⁵ S obzirom da je poljoprivreda bila najprisutnija djelatnost u ratom zahvaćenim krajevima Hrvatske, ovaj je pad više povezan s masovnim prognaništvom, milijunom zakopanih mina i činjenicom da je velik dio teritorija (i poljoprivrednog zemljišta) bio izvan kontrole hrvatskih vlasti, nego s nekim tranzicijskim ili dugoročnim modernizacijskim trendom.

karakterističnu za društvo usluga ili informacijsko društvo umjereni i stabilni (Matković 2003)⁶.

Postoje neke indicije da su tvrtke intenzivirale svoje prakse numeričke fleksibilnosti, zbog čega se udjel osoba zaposlenih na određeno vrijeme znatno povećao od druge polovice 1990-ih. Također, zakonska zaštita zaposlenja nešto je smanjena 2003. godine, ponajprije u području privremenog zapošljavanja, tako da se OECD EPL indeks smanjio s visokih 3,5 na za europske okvire umjerenih 2,7 (Matković i Šošić 2007). Ta praksa interne fleksibilizacije može biti indikativna za opću fleksibilizaciju poslovanja (što bi povećalo angažman samozaposlenih), ali s druge strane, može i ukloniti potrebu za vanjskom fleksibilnošću, odnosno angažmanom kooperanata te podugovaranjem.

Dostupnost kapitala i sloboda poslovanja bitne su odrednice za razvoj samozaposlenosti. Tijekom 1990-ih pristup kapitalu bio je ograničen, a kamatne stope nepovoljne, što je omogućavalo opstanak jedino većim, politički povezanim »igračima« (Barrett 2004). Usprkos niskim financijskim zahtjevima za pokretanje poduzeća administrativne procedure bile su duge i tegobne, čemu svjedoče indeksi ekonomskih sloboda (HF i EFW) koji su u drugoj polovici 1990-ih postojano u Hrvatskoj iskazivali niske vrijednosti na aspektima slobode poslovanja koje se odnose na zasnivanje poduzeća i početak poslovanja (Baletić i Budak 2007). No nakon 2000. godine te su vrijednosti značajno porasle, dakle zasnivanje poduzeća postalo je jednostavnije, što je mogao biti poticaj rastu samozaposlenosti.

Usprkos raširenoj afirmativnoj retorici o poduzetništvu te malim i srednjim poduzećima (samozaposlenost se u pravilu ne spominje), mali broj konkretnih politika podupirao je razvoj sektora malih poduzeća ili, posebno, samozaposlenosti. Kroz čitavo prvo desetljeće tranzicije značajne državne subvencije i sanacije (oko 2 posto BDP-a) primarno su ciljale na »strateške« sektore i poduzeća (Kesner-Škreb

⁶ Ovi se zaključci temelje na seriji podataka za 1996–2002, ali ekstenzija serije za 2003–2006. daje konzistentne nalaze koji ukazuju na stabilnost strukture djelatnosti uz blag rast osobnih usluga nakon 2001. godine.

i Mikić 2003), dok su do 2000. tvrtke s većim kapitalom bile privilegirane u okviru poreznog sustava po pitanju poreza na dobit (Švaljek 2005). Krediti i jamstva institucija, namijenjeni jačanju poduzetništva, velikim su dijelom bili sektorski usmjereni, dok su oni namijenjeni malom i srednjem poduzetništvu bili relativno malobrojni (npr. 2264 kredita preko MOMSP-a i 604 preko HGA u 2001) i razmjerno visoki (u navedenoj godini prosječni iznos kredita iznosio je oko 500 000 kn kod MOMSP-a, odnosno 200 000 kn kod HGA) (Kesner-Škreb i Mikić 2003)⁷.

U okviru aktivnih politika zapošljavanja, samo Nacionalna politika zapošljavanja donesena u proljeće 1998. kreditiranje samozaposlenih navodi kao jedan od programskih prioriteta, ali tijekom dvogodišnjeg trajanja programa samozaposlene su samo 434 nezaposlene osobe (Babić 2003), odnosno nešto više od jednog promila broja nezaposlenih u toj godini. Od 2001. kroz program stručnog osposobljavanja i zapošljavanja nezaposlenih hrvatskih branitelja osigurava se određeni broj potpora za samozapošljavanje (Matković 2008).

Na temelju koncepata navedenih u prethodnom poglavlju i ovdje prikazanih kontekstualnih uvida mogu se postaviti sljedeće pretpostavke o razvoju samozaposlenosti u Hrvatskoj:

⁷ Ove su se institucije postojano mijenjale, stvarale i nestajale, kao i prikladni programi. Konkretno je riječ o Hrvatskoj banci za obnovu i razvoj, Hrvatskoj garancijskoj agenciji i Ministarstvu za obrt, malo i srednje poduzetništvo u razdoblju 2000–2001.

Tablica 2. Korelati samozaposlenosti: Indikatori, mehanizmi djelovanja i njihov pretpostavljeni utjecaj.

Indikator	Mehanizam djelovanja	Pretpostavljeni utjecaj	SZ +/-
Transformacija strukture djelatnosti	Otvaranje novih i rast sektora povoljnijih za samozaposlenost (manje kapitalno intenzivnih) u informacijskom društvu i društvu usluga.	Rast poslovnih i osobnih usluga pozitivno je povezan s brojem samozaposlenih izvan poljoprivrede. Smanjenjem ekstraktivnih djelatnosti smanjuje se broj samozaposlenih u poljoprivredi.	+ - U poljoprivredi
Udjel zaposlenih na određeno vrijeme u strukturi zaposlenih	Fleksibilna tvrtka	Rast broja zaposlenih na određeno vrijeme može biti indikator prihvaćanja ostalih praksi fleksibilne tvrtke (kooperantstvo, podugovaranje). Rast interne fleksibilnosti može smanjiti potrebu za eksternom fleksibilnošću.	+ -
Privatizacija	Tranzicijski ulaz u samozaposlenost	Pokrenuta 1991. Bez »sitne privatizacije« koja pogoduje razvoju samozaposlenosti. U prvoj fazi (1991–1996) privatizacija je od strane vlastitih menadžera vjerojatnija nego u fondovskoj privatizaciji nakon 1996.	Od 1996. -
Stopa i kretanje nezaposlenosti	Podstrek nezaposlenosti	Visoka stopa nezaposlenosti i rast nezaposlenosti okreće veći broj građana samozaposlenosti.	Rast +
Rast BDP-a	Privlačnost poduzetništva	Rast BDP-a omogućio je većem broju građana dovoljnu količinu resursa da se okušaju u samozaposlenosti. Niska razina ili nagli pad BDP-a prisiljava građane da se okušaju u samozaposlenosti.	+ +

Indikator	Mehanizam djelovanja	Pretpostavljeni utjecaj	SZ +/-
Aktivna politika samozapošljavanja	Institucionalno okružje – izravno	U razdoblju 1998–2000 (a za hrvatske branitelje od 2001. nadalje) potiče na samozaposlenost.	1998–2000. +
Prepreke pri pokretanju poduzeća i kapitala	Institucionalno okružje – izravno	Indeksi ekonomskih sloboda ovdje bilježe poboljšanja, što bi trebalo utjecati na povećanje samozaposlenosti.	Kroz vrijeme +
Porezni okvir za mala poduzeća, krediti i jamstva	Institucionalno okružje – neizravno	Do 2000. godine male su se tvrtke nalazile u manje povoljnom poreznom režimu. Kreditni i jamstveni instrumenti ne pružaju komparativne prednosti samozaposlenima.	Do 2000. –
Razina sive ekonomije	Institucionalno okružje – neizravno	Smanjivanjem neformalne ekonomije u drugoj polovici 1990-ih dolazi do smanjivanja neformalne samozaposlenosti.	Kroz vrijeme –
Zakonska zaštita zaposlenosti (EPL)	Institucionalno okružje – neizravno	Od 2003. umjereniji EPL smanjuje potrebe poslodavaca za pribjegavanjem poduzetništvu.	Od 2003. –
Predtranzicijski broj zaposlenih u individualnoj poljoprivredi i obrtu	Strukturalno naslijeđe	Relativno visoka »startna« stopa samozaposlenosti. Mogući podstrek Moguća saturacija	/

4. Kretanje samozaposlenosti u Hrvatskoj

Neki od navedenih čimbenika i mehanizama mogli su pozitivno utjecati na pojavnost samozaposlenosti, neki negativno, a neki u oba smjera. U ovom poglavlju prikazat ćemo stvarno kretanje samozaposlenosti u Hrvatskoj, kako je prikupljeno anketom o radnoj snazi, te deskriptivno usporediti s gore navedenim pretpostavkama.

4. 1. Metodološke napomene

Pokazatelji o samozaposlenosti izračunati su temeljem mikropodataka ankete o radnoj snazi za razdoblje 1996–2006 (uz korištena populacijska otežanja), a na osnovi ILO definicije samozaposlenosti.

Kad su u pitanju potencijalni prediktori samozaposlenosti, predstavljeni su na tri načina. U prvoj, egzaktnoj skupini nalaze se makroindikator kretanja BDP-a i stope anketne nezaposlenosti, prikupljeni iz službenih izvora za svaku predstavljenu godinu. Drugu skupinu čine institucionalne promjene čija se godina stupanja na snagu može očitovati kao točka promjene u razini ili trendu samozaposlenosti.

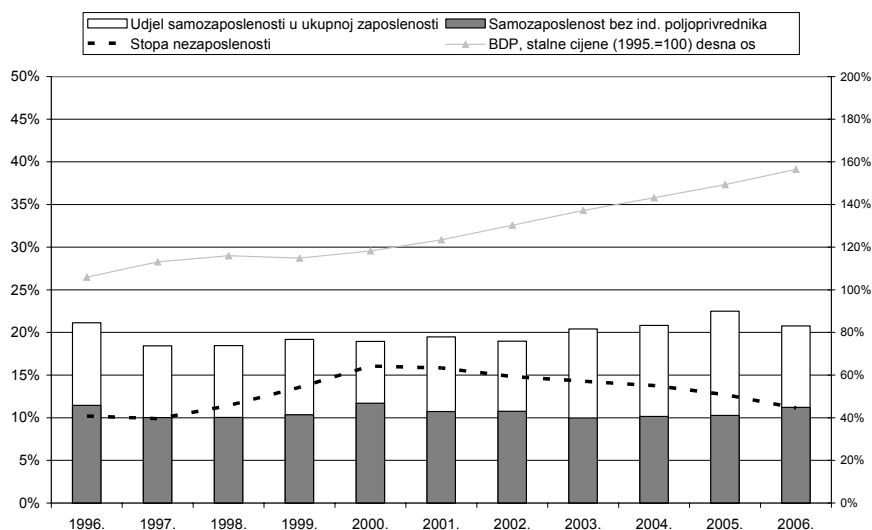
Kod trećeg skupa indikatora literatura ukazuje na postojani trend kroz čitavo razdoblje napredovanja privatizacije, sve lakšeg pokretanja poduzeća i dostupnosti kapitala (Baletić i Budak 2007), smanjivanja razmjera sive ekonomije (Ott 2002), povećanja udjela zaposlenih na određeno vrijeme (Matković i Šošić 2007) i blage transformacije strukture djelatnosti (Matković 2003). Međutim, kako su pretpostavljeni smjerovi djelovanja suprotni a snaga nepoznata, njihov se utjecaj iz priloženih podataka ne može ni pretpostaviti, tako da će u ovom ogledu ti indikatori biti ostavljeni po strani.

Radi kratkoće serije (11 godišnjih opservacija) i brojnosti potencijalnih prediktora, kao i upitne preciznosti treće skupine indikatora, procjene dobivene analitičkim metodama bile bi iznimno nepouzdana i upitno valjane. Stoga se ovom prilikom neće koristiti regresijski model već tek deskriptivno razmotriti podaci.

4. 2. Kretanje razine samozaposlenosti

Od 1996. do 2006. nije bilo jasnih ni dramatičnih promjena u ukupnoj razini samozaposlenosti koja se kretala između 18,5 i 22,5 posto (što je značajnim dijelom u okviru anketne pogreške procjene), odnosno od 285 do 354 000 osoba. Deskriptivno se ne mogu ustanoviti jasni trendovi, čak ni kada se samozaposlenost promatra bez individualnih poljoprivrednika. Akumulaciju BDP-a nije slijedio rast samozaposlenosti, niti se godine 1998 (programi zapošljavanja), 2000 (reforma poreznog okvira) ili 2003 (reforma radnog zakonodavstva) očituju kao prekidi serije.

Slika 1. Kretanje udjela samozaposlenosti, stope nezaposlenosti i BDP-a u Hrvatskoj 1996–2006.

Izvor: nezaposlenost i samozaposlenost (DZS: Anкета o radnoj snazi, autorov izračun. BDP: HNB).

Kako ne bi bila previđena mogućnost da su neke osobe istodobno i zaposlenici i samozaposlene, iz ankete o radnoj snazi prikupljene

su informacije i o sekundarnoj samozaposlenosti – dakle samozaposlenosti kao sekundarnoj ekonomskoj aktivnosti. Na takvoj je samozaposlenosti u razdoblju 1996–2001. u prosjeku bilo angažirano još 1,93 posto zaposlenih, a od 2002. do 2006. 1,51 posto. Dakle, uključivanje sekundarne samozaposlenosti povećalo bi njezinu razinu za nevelikih 7–10 posto.

4. 3. Trendovi razine samozaposlenosti

No struktura zaposlenosti mijenja se vrlo polagano te bi se eventualni utjecaji mnogo lakše mogli očitati kroz godišnji trend promjene nego u udjelu samozaposlenih u ukupnoj zaposlenosti. Analogno tome, upravo bi rast/pad nezaposlenosti odnosno BDP-a mogao imati veći utjecaj na odluku o samozapošljavanju nego trenutačna razina tih pokazatelja. Slika 2. pokazuje lančani indeks razine nepoljoprivredne samozaposlenosti⁸, stope nezaposlenosti i BDP-a.

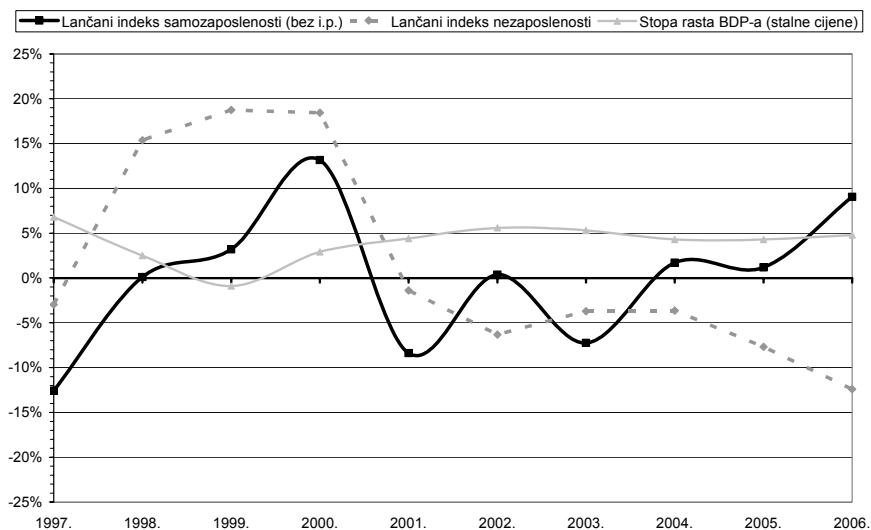
Promatramo li kretanje samozaposlenosti izvan individualne poljoprivrede mogu se ustanoviti tri razdoblja: rast od 1998. do 2000, pad od 2001. do 2003. i ponovni polaganiji rast od 2004. do 2006. godine.

Do 2001. nezaposlenost i samozaposlenost kovariraju, što odgovara hipotezi o »podstreku nezaposlenosti«, no kasnije dolazi do divergencije. Veza s kretanjem BDP-a nije vidljiva.

Nakon liberalizacije zakonske regulative privremenog zapošljavanja 2003. godine očekivao se pad samozaposlenosti, no to se nije dogodilo. Također, suprotno očekivanjima, za malo poduzetništvo povoljna reforma poreznog sustava u 2000. godini poklopila se s razdobljem pada samozaposlenosti. Naravno, moguće je da su drugi snažniji čimbenici (poput navedenog kretanja nezaposlenosti) zasjenili ove učinke.

⁸ Individualna poljoprivredna samozaposlenost u literaturi se u pravilu ne razmatra kao dio fenomena samozaposlenosti jer je tek dijelom integrirana u suvremenu kapitalističku ekonomiju i tržište rada. Ovom prilikom isključili smo osobe samozaposlene u poljoprivredi koje ne zapošljavaju niti jednog radnika – dakle koji većinom proizvode za svoje potrebe na svojoj zemlji (vidjeti poglavlje 5).

Slika 2. Godišnja promjena udjela samozaposlenosti, stope nezaposlenosti i BDP-a u Hrvatskoj 1997–2006.

Izvor: Nezaposlenost i samozaposlenost (DZS: Anketa o radnoj snazi, autorov izračun. BDP: HNB).

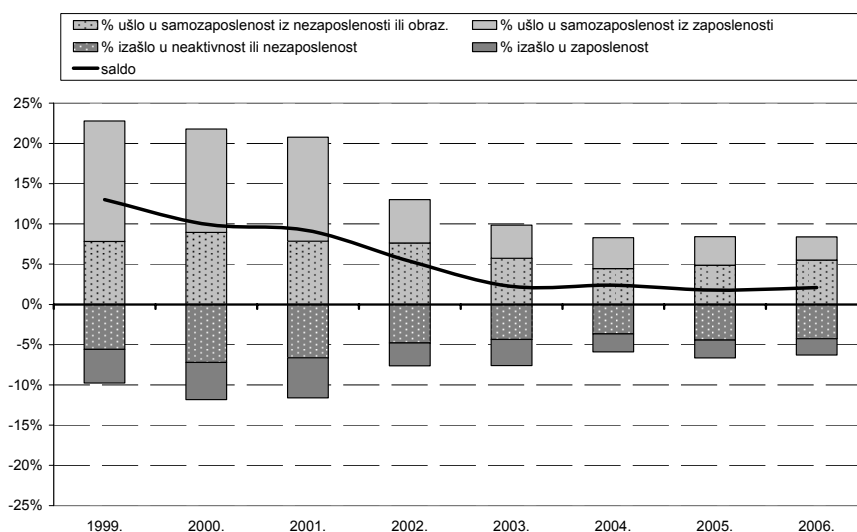
Izravni efekt programa poticanja samozapošljavanja moguće je procijeniti brojem njihovih korisnika u ukupnom broju samozaposlenih. Pretpostavimo li da je svaki od njih rezultirao uspješno pokrenutim poslom, 434 samozaposlene osobe čine samo 3 promila od 154 000 samozaposlenih izvan poljoprivrede u 1999, dok bi 6137 poticaja za samozapošljavanje hrvatskih branitelja u razdoblju 2002–2006. moglo prouzročiti apsolutni porast do oko 3,5 posto u broju samozaposlenih (koji je izvan individualne poljoprivrede u 2006. godini iznosio od 178 000). Ovo bi bile gornje procjene učinka mjera uz nerealističnu pretpostavku stopostotnog uspjeha programa samozapošljavanja.

4. 4. Tokovi u samozaposlenost i iz samozaposlenosti

Uvid u kretanje ukupnog broja samozaposlenih ne kazuje mnogo o tome koliko se osoba okušava u samozaposlenosti – i koliko iz nje

izlazi. Drugim riječima, koliko je samozaposlenost stabilno i trajno stanje. Anketa o radnoj snazi od 1999. godine omogućuje usporedbu trenutnog stanja na tržištu rada s onime od prije godinu dana, čime se mogu identificirati osobe koje su ušle odnosno izašle iz samozaposlenosti⁹ tijekom prethodne godine¹⁰.

Slika 3. Ulazak u samozaposlenost i izlazak iz samozaposlenosti tijekom prethodne godine, 1999–2006.

Izvor: DZS – Anketa o radnoj snazi.

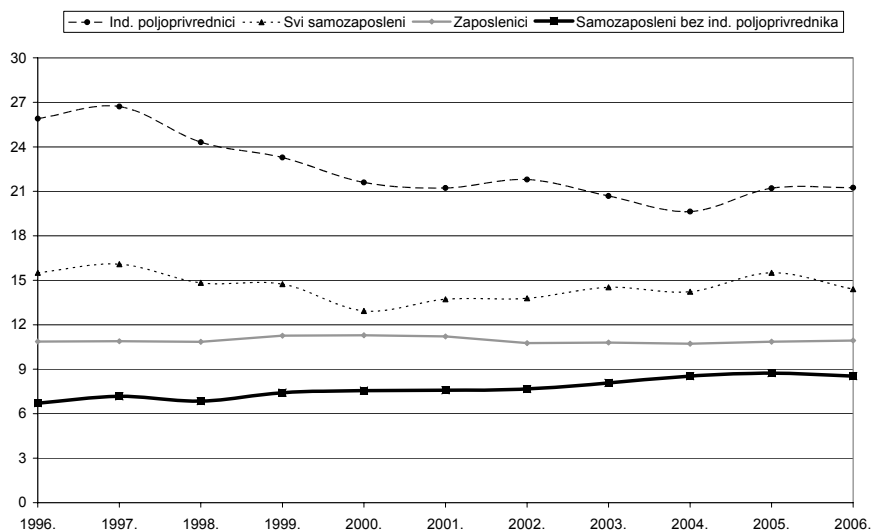
⁹ Ovom prilikom nisu razdijeljene prethodna poljoprivredna i nepoljoprivredna samozaposlenost jer je djelatnost prethodnog posla bilo moguće identificirati tek od 2002. godine (tada postaje vidljivo da je u pitanju okvirno polovica i od ovog tijela samozaposlenih).

¹⁰ S obzirom da je retrospektivan, ovaj prikaz ne registrira tranziciju kad osoba umre ili emigrira (što također predstavlja izlaz), čime je podcijenjena učestalost izlaza iz samozaposlenosti. S druge strane, s obzirom da se aktivnost u prethodnoj godini temeljila na samoiskazu, nisu uzeti u obzir trenutno samozaposleni koji su se u protekloj godini formalno deklarirali kao umirovljenici ili kućanice, jer su i tada najvjerojatnije bili angažirani u trenutnoj aktivnosti.

Dok je broj samozaposlenih relativno stabilan, vidljivo je veliko smanjenje u dinamici samozaposlenosti nakon 2001. godine. Tijekom krize krajem 1990-ih oko četvrtine samozaposlenih bilo je u tom poslu manje od godinu dana (a tek desetina onih koji su tako radili prije godinu dana u međuvremenu je izašla), od 2002. udjel onih koji su recentno ušli u samozaposlenost postojano se smanjuje i 2004. iznosi manje od desetine, pri čemu većina smanjenja ulaza dolazi od osoba koje su prethodno bile zaposlene. I izlaz iz samozaposlenosti nešto se usporedo smanjio i sve rjeđe predstavlja prelazak na drugi posao, a češće odlazak u nezaposlenost ili neaktivnost.

Mogućnost da je i u sferi samozaposlenosti tranzicijska transformacija privedena kraju te da je došlo do stabilizacije potvrđuje i slika 4. koja ukazuje da se prosječno vrijeme provedeno na trenutačnom poslu kod samozaposlene osobe (ne računajući individualne poljoprivrednike) kroz promatrano jedanaestogodišnje razdoblje povećalo sa 6,7 na 8,5 godina, što je veći pomak nego u bilo kojoj drugoj skupini zaposlenih.

Slika 4. Prosječno trajanje zaposlenosti i samozaposlenosti, 1996–2006.

Izvor: DZS – Anketa o radnoj snazi.

5. Tipovi samozaposlenosti

Na nekoliko prethodnih mjesta u članku naznačeno je kako je populacija samozaposlenih heterogena – od prevladavajuće negativne definicije, preko raznorodnih povijesnih oblika do ograđivanja od individualnih poljoprivrednika te moguće podjele čimbenika na one koji povećavaju samozaposlenost »iz nužde« i one koji djeluju na jačanje poduzetništva. Dakle, samozaposlenost obuhvaća vrlo različite oblike rada. Moguće je govoriti o četiri glavna oblika čija je distinktivnost ustanovljena u Hrvatskoj (Matković 2004b, usp. tablica 3.).

Najbrojniju grupu, otprilike polovicu samozaposlenih, čine **individualni poljoprivrednici**, u pravilu starije osobe u ruralnim krajevima, niskih primanja i niske razine obrazovanja koji su veći dio života proveli kao poljoprivrednici. Iako se često oslanjaju na neplaćeni rad drugih članova obitelji, individualni poljoprivrednici najčešće ne sudjeluju u shemama mirovinskog i zdravstvenog osiguranja. Sve navedeno ovu grupu čini posebno nefleksibilnom i ranjivom. **Mali poslodavci** čine drugu najbrojniju skupinu, oko četvrtine samozaposlenih. Najčešće su to solidno obrazovani muškarci srednje životne dobi sa značajnim prethodnim radnim iskustvom. Natprosječnih primanja, socijalno osigurani te u pravilu radeći iznimno velik broj sati tjedno, mali poslodavci kao grupa odgovaraju predodžbi »sitnog poduzetnika«. **Samozaposleni s registriranim poduzećem ili obrtom** najbliže su tradicionalnom poimanju obrtnika – hranitelja obitelji. Također su to većinom muškarci srednje životne dobi, zanatskog ili tehničkog obrazovanja, aktivni u kapitalno manje zahtjevnim sektorima (ugostiteljstvo, prodaja, transport i popravci), gdje u pravilu rade razmjerno velik broj sati tjedno, uživaju mirovinsko i zdravstveno osiguranje, te prijavljuju primanja usporediva s onima zaposlenika. Konačno, **samozaposleni bez registriranog poduzeća ili obrta**, dakle radnici na ugovor o djelu ili aktivni u neformalnoj ekonomiji, predstavljaju najmanje brojan, ali i najmanje kvalitetan oblik samozaposlenosti. U pravilu su to mlade ili stare osobe, niskoobrazovane i s malo radnoga iskustva, koje su često prethodno bile nezaposlene ili izvan tržišta rada. Najčešće su angažirani u jednostavnim zanimanjima

ili pojedinačnoj proizvodnji u ekstraktivnom sektoru, građevinarstvu ili osobnim uslugama. Odlikuje ih podzaposlenost (mali broj radnih sati), slaba primanja, nestabilnost posla i nezadovoljstvo istim te izostanak socijalnih osiguranja¹¹.

Potonja dva oblika samozaposlenosti često se zapravo svode na **kvazizaposlenost**, odnosno rad na ugovor za jednog poslodavca koji ima sve karakteristike zaposlenosti, ali bez jamstava koja proizlaze iz zaposleničkog statusa odnosno ugovora o radu¹². Prvenstveno nastala iz nužde, ova pojava prilično je raširena u tranzicijskim zemljama (Cazes i Nesporova 2003) S druge strane, kvalitetna samozaposlenost traži radno iskustvo, solidno obrazovanje i adekvatne socijalne i materijalne resurse.

¹¹ Od 2003. stupanjem na snagu Zakona o doprinosima za obvezna osiguranja (NN 147/02) situacija se vjerojatno ponešto popravila, jer je zakonski regulirana obveza plaćanja doprinosa na primitke koji se ostvaruju izvan radnog odnosa. Međutim, to se ne odnosi na osobe koje rade na autorske ili na studentske ugovore, kao niti na sve osobe koje rade »na crno« – bez ugovora.

¹² Praksa ugovora o djelu koji ima odlike zaposleničkog odnosa u Republici Hrvatskoj je zabranjena, ali tu je regulativu vrlo teško implementirati, odnosno lako ju je izbjeći (Zuber 2003).

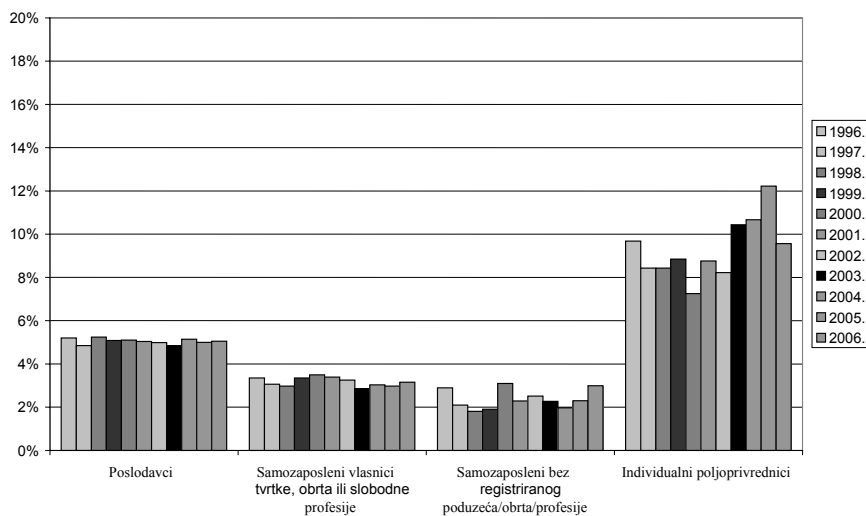
Tablica 3. *Odluke rada i struktura zaposlenih u pojedinim oblicima samozaposlenosti u razdoblju 1996–2006.*

	Zaposlenici	Poslodavci	Samozaposleni – vlasnici	Samozaposleni – bez poduzeća	Samozaposleni poljoprivrednici
Rade manje od 36 sati tjedno	2,3%	3,4%	10,0%	64,0%	40,2%
Rade dulje od 48 sati tjedno	2,5%	17,6%	16,0%	6,8%	17,5%
Rade navečer (ponekad ili češće)	36,6%	47,0%	49,5%	42,2%	54,4%
Rade subotom (ponekad ili češće)	65,5%	84,5%	85,7%	83,6%	98,3%
Uplaćuju doprinose HZMO	97,4%	97,2%	94,2%	7,7%	21,3%
Žene	46,2%	27,3%	26,5%	40,3%	41,3%
Prosječna dob	38,9	42,7	42,5	41,7	54,3
Prosječan ISEI skor (više=bolji posao)	42,1	49,2	43,7	33,3	23,0
Bez završene srednje škole	15,1%	6,3%	8,4%	34,4%	76,6%
Zanimanja menadžera ili stručnjaka (NKZ 1–2)	12,4%	72,4%	40,3%	6,7%	0,0%

Izvor: DZS – Anкета o radnoj snazi.

Dakle, pojedini oblici samozaposlenosti su učestaliji, a drugi manje zastupljeni. No indikativno je i njihovo kretanje u promatranom razdoblju. Nisu uočljivi jasni trendovi unutar skupina, ali najveće varijacije pokazuju upravo oni oblici samozaposlenosti koji se rijetko svrstavaju pod poduzetništvo – samozaposlenost u individualnoj poljoprivredi i neformalna samozaposlenost bez registrirane tvrtke ili obrta. Udjel formalno samozaposlenih, bilo da zapošljavaju radnike ili ne, bio je vrlo stabilan od 1996. do 2006.

Slika 5. Kretanje zastupljenosti pojedinih oblika samozaposlenosti u razdoblju 1996–2006.

Izvor: DZS – Anketa o radnoj snazi.

6. Zaključak

Što temeljem ovog uvida možemo reći o samozaposlenosti u Hrvatskoj? Nažalost, razdoblje rane tranzicije nije njime obuhvaćeno (niti može biti jer se anketa o radnoj snazi počela provoditi 1996). Početna se točka nalazila šest (većinom ratnih) godina nakon pokretanja tranzi-

cije, dok je krajem promatranog razdoblja od početka tranzicije prošlo već 17 godina – gotovo polovica radnog vijeka pojedinca.

Za čitavo to vrijeme na agregiranoj razini dogodilo se vrlo malo promjena u raširenosti samozaposlenosti. Pri tome su se posebno robusnima na promjene pokazali formalni oblici samozaposlenosti (vlasnici poduzeća i obrta), čiji je udjel u ukupnoj zaposlenosti najstabilniji. Ni jedna institucionalna promjena, rast ili stagnacija BDP-a nisu izravno potaknuli ili suzbili samozaposlenost, iako postoje indicije da je rast nezaposlenosti u kasnim 1990-ima potaknuo rast nepoljoprivredne samozaposlenosti. Prikaz dinamike ulaza i izlaza iz samozaposlenosti kazuje o stabilizaciji samozaposlenosti nakon 2001. godine, od kada sve manje osoba ulazi u ovaj oblik zaposlenosti, ali ga sve manje i napušta. To otvara prostor tezi da je i u ovom segmentu svijeta rada postsocijalistička tranzicija završena, prilike iskorištene, a pozicije zauzete.

Temeljitija provjera opservacija i konceptualnih mehanizama spomenutih u ovome tekstu tražit će i dodatni analitički pristup s različitim specifikacijama. U slučaju efekata institucionalnih promjena, ekonomskog rasta i nezaposlenosti, bilo bi moguće oblikovati kvartalne opservacije koje bi pružile dovoljno opsežne vremenske serije za statističko ustanovljavanje povezanosti i obrazaca.

Pri tome se ne smije previdjeti da kao samozaposleni rade konkretne osobe koje odluke donose na individualnoj razini temeljem resursa iz izravnog okružja, tako da se i odgovor na pitanje tko, zašto i kako (ne) ulazi u samozaposlenost može dobiti jedino analizirajući odluke i karijere samozaposlenih pomoću čimbenika na individualnoj razini.

Konačno, očita heterogenost samozaposlenosti, odnosno postojanje supstantivno različitih oblika zaposlenosti podvedenih pod zajednički pojam zahtijeva svraćanje posebne pozornosti ne samo na to koliko je samozaposlenosti, već i kakve samozaposlenosti. Jer i Europska strategija zapošljavanja zagovara ne samo više, nego ponajprije više boljih poslova. Stoga je važno poticati ne samo više samozaposlenosti, nego ponajprije bolju samozaposlenost.

Literatura

- Aronson, R. L. (1991), *Self-employment – a labor market perspective*, New York: ILR Press.
- Arum, R. and Müller, W. (2004), 'The re-emergence of self-employment: comparative findings and empirical propositions', in Arum, R. and Müller, W. (eds.), *The re-emergence of self-employment: a comparative study of self-employment dynamics and social inequality*, Princeton and Oxford: Princeton University Press, pp. 426–454.
- Arum, R., Budig, M. and Grant, D. S. (2000), 'Labour market regulation and the growth of self-employment', *International journal of sociology*, 30(4): 3–27.
- Atkinson, J. (1984), 'Manpower strategies for flexible organisations', *Personal Management*, August.
- Babić, Z. (2003), 'The role of active labour market policies in Croatia', *Financijska teorija i praksa*, 27(4): 547–566.
- Bácskai, V. (1997), 'Artisans in Hungarian towns on the eve of industrialization', in Crossick, G. (ed.), *The Artisan and the European town, 1500-1900*, Hants: Scholar Press.
- Baletić, Z. i Budak, J. (2007), 'Indeksi ekonomskih sloboda kao mjerila institucionalne konvergencije Hrvatske prema EU', *Ekonomski pregled*, 58 (12): 804–825.
- Barret, L. (2004), 'The role of informal networks in the privatisation process in Croatia. Integrating the Balkans in the European Union: functional borders and sustainable Security', WP 3: The Informal Sector, Working Paper no. 3; available at www.eliamep.gr/_admin/upload_research/874649499_29_RESEARCH.PDF
- Bechhofer, F. and Elliott, B. (1981), *The petite bourgeoisie: comparative studies of the uneasy stratum*, New York: St Martin's Press.
- Bell, D. (1974), *The coming of post-industrial society: a venture in social forecasting*, London : Heinemann Educational.
- Benz, M. and Frey B. S. (2003), 'The Value of Autonomy: Evidence from the Self-Employed in 23 Countries', Working paper no. 173, Institute for Empirical Research in Economics, University of Zurich.
- Blanchflower, D. (2000), 'Self-employment in OECD countries', NBER Working Paper 7486, Cambridge: National Bureau of Economic Research.
- Blanchflower, D. G. (2004), 'Self-employment: More may not be better', National Bureau of Economic Research (NBER) Working Paper 10286.
- Bögenhold, D. and Staber, U. (1991), 'The decline and rise of self-employment', *Work, Employment & Society*, 5(5): 223–239.
- Brooksbank, D. J. (2000), 'Identification and Measurement of the Self-employed in the UK', *Enterprise and innovation management studies*, 1(3): 217–243.
- Brus, V. and Laski, K. (1989), *From Marx to the market: Socialism in search of an economic system*, Oxford: Clarendon Press.
- Castells, M. (1996), *The information age: economy, society and culture vol. I: The rise of the network society*, Cambridge: Blackwell Publishers.

- Cazes, S. and Nesporova, A. (2003), *Labour markets in transition: Balancing flexibility and security in Central and Eastern Europe*, Geneva: ILO.
- Chandler, A. D. (1977), *The visible hand: The managerial revolution in American business*, Cambridge, MA: Harvard Belknap.
- Crnković-Pozaić, S. (1997), 'Mehanizmi prilagođavanja tranzicijskim promjenama', u Crnković-Pozaić, S. (ur.), *Poticajni mehanizmi restrukturiranja tržišta rada u Hrvatskoj*, Zagreb: Ekonomski institut.
- Crnković-Pozaić, S. (1997a), 'Neslužbeno gospodarstvo mjereno radnom snagom', *Financijska praksa*, 21(1–2): 169–194.
- Crnković-Pozaić, S. (2002), 'Nezaposleni koji rade: radnici i poduzetnici iz sjene', *Financijska teorija i praksa*, 26(1): 301–316.
- Crossick, G. (1997), 'Past masters: in search of the artisan in European history', in Crossick, G. (ed.), *The Artisan and the European town, 1500–1900*, Hants: Scholar Press, pp. 1–40.
- Eichengreen, B. and Hatton T. (1988), *Interwar unemployment in international perspective*, Dordrecht, Boston, London: Kluwer.
- Fairlie, R. W. and Meyer, B. D. (2000), 'Trends in self-employment among white and black men during the twentieth century', *Journal of human resources*, 34(4): 643–669.
- Gerber, T. P. (2004), 'Three forms of emergent self-employment in post-soviet Russia: entry and exit patterns by gender, in Arum, R. and Müller, W. (eds.)(2004), *The re-emergence of self-employment: a comparative study of self-employment dynamics and social inequality*, Princeton and Oxford: Princeton University Press, pp. 277–309.
- Goldthorpe, J. H. (1980), *Social mobility and class structure in modern Britain*, Oxford: Clarendon Press.
- Hakim, C. (1987), 'Trends in the flexible workforce', *Employment Gazette*, November, 549–560.
- Hakim, C. (1998), *Social Innovation and the Labour Market*, Oxford: Clarendon Press.
- Hanley, E. (2000), 'Self-employment in post-communist Eastern Europe: a refuge from poverty or road to riches?', *Communist and Post-communist Studies*, 33: 379–402.
- HZMO (2002), 'Tablični prilog izvješća o radu Zavoda za 2002. godinu', Zagreb: Hrvatski zavod za mirovinsko osiguranje.
- ILO (1993), 'Fifteenth International Conference of Labour Statisticians', report of the conference, ICLS/15/D.6 (Rev. 1), Geneva: ILO.
- Karaman, I. (1991), *Industrijalizacija građanske Hrvatske (1800–1941)*, Zagreb: Naprijed.
- Kesner-Škreb, M. and Mikić, M. (2003), 'State aid in the European Union and Croatia', in Ott, K. (ed.)(2003), *Croatian accession to the European Union*, Zagreb: Institute of Public Finance and Friedrich Ebert Stiftung, pp. 113–138.
- Le, A. T. (1999), 'Empirical studies of self-employment', *Journal of economic surveys*, 13(4): 381–416.

- Loutfi, M. (1991), 'Self-employment patterns and policy issues in Europe', *International Labour Review*, 130(1): 1–19.
- Luber, S. and Leight, R. (2000), 'Growing self-employment in Western Europe: an effect of modernization?', *International Review of Sociology*, 10(1), 101–123.
- Lydall, H. (1984), *Yugoslav socialism: Theory and practice*, Oxford: Clarendon Press.
- Makkai, T. (1992), 'Entrepreneurial professionals: Australian engineers, 1965–1984', *Work, Employment & Society*, 6(4): 577–599.
- Marx, K. (1867, 1887 first English edition), *Capital. Volume one: The process of production of capital*, online version: Marx/Engels Internet Archive (marxists.org) 1995, 1999.
- Matković, T. (2003), 'Restrukturiranje rada? Transformacija strukture zaposlenosti', *Revija za socijalnu politiku*, 10(2):161–184.
- Matković, T. (2004a), 'Nestajanje rada? Opseg i oblici zaposlenosti na početku informacijskog doba', *Društvena istraživanja – časopis za opća društvena pitanja*, 13(1–2): 241–265.
- Matković, T. (2004b), *Different Ways of Being One's Own Boss: Patterns of Self-Employment in Croatia*, magistarski rad, Oxford: Department of Sociology, University of Oxford.
- Matković, T. (2008), 'Politika zapošljavanja i nezaposlenost', u Puljiz, V. (ur.)(2008), *Socijalna politika Hrvatske*, Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, pp. 163–218.
- Matković, T. and Šošić, V. (2007), 'EU integration and Croatian labour market flexibility', *Der Donauraum*, 47(1–2): 69–85.
- Meager, N. (1992), 'The fall and rise of self-employment (again): A comment on Bögenhold and Staber', *Work, Employment & Society*, 6(1): 127–134.
- Mirković, M. (1968), *Ekonomska historija Jugoslavije*, Zagreb: Informator.
- Müller, W. and Arum, R. (2004), 'Self-employment dynamics in advanced economies', in Arum, R. and Müller, W. (eds.), *The re-emergence of self-employment: a comparative study of self-employment dynamics and social inequality*, Princeton and Oxford: Princeton University Press, pp. 1–35.
- OECD (2000), *OECD Employment Outlook*, June, 2000, Paris: OECD.
- Ott, K. (2002), 'Neslužbeno gospodarstvo u Hrvatskoj 1990–2000', *Financijska teorija i praksa*, 26(1):1–30.
- Pahl, R. E. (1984), *Divisions of labour*, Oxford: Basil Blackwell.
- Piore, M., and Sabel, C. (1984), *The second industrial divide*, New York: Basic Books.
- Portes, A., Castells, M. and Benton, L. (1989), *The informal economy: Studies in advanced and less developed societies*, Baltimore: John Hopkins University Press.
- Reich, R. (1992), *The work of nations*, New York: Vintage Books.
- Róbert, P. and Bukodi, E. (2000), 'Who are the entrepreneurs and where do they come from? Transition to self-employment before, under and after communism in Hungary', *International Review of Sociology*, 10(1): 147–171.

- Róbert, P. and Bukodi, E. (2004), 'Winners or losers? Entry and exit into self-employment in Hungary: 1980s and 1990s', in Arum, R. and Müller, W. (eds.), *The re-emergence of self-employment: a comparative study of self-employment dynamics and social inequality*, Princeton and Oxford: Princeton University Press, pp. 245–276.
- Róna-Tas, Á. (1994), 'The first shall be last? Entrepreneurship and communist cadres in the transition from socialism', *American Journal of Sociology*, 100 (1): 40–69.
- Staber, U. and Bögenhold, D. (1993), 'Self-employment: a study of seventeen OECD countries', *Industrial Relations Journal*, 24(4): 126–137.
- Steinmetz, G. and Wright, E. O. (1989), 'The fall and rise of the petty bourgeoisie: Changing patterns of self-employment in the postwar United States', *American Journal of Sociology*, 94(5): 973–1018.
- Švaljek, S. (2005), 'The 2000 tax reform in Croatia: Causes and consequences', *Ekonomski pregled*, 56(12): 1217–1236.
- Taylor, M. (1996), 'Earnings, independence or unemployment: Why become self-employed?', *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 58(2): 253–266.
- Tilly, C. and Tilly, C. (1994), 'Capitalist Work and Labor Markets', in: Smelser, N. J. and Swedberg, R. (eds.)(1994), *The Handbook of Economic Sociology*, New York: Princeton University Press and Russell Sage Foundation, pp. 283–312.
- Tilly, C. and Tilly, C. (1998), *Work under capitalism*, Boulder: Westview Press.
- Williams, D. (1999), 'The self-employed: Providing for the self-providers', *International Social Security Review*, 52(1): 7–31.
- Wilson, S. and Adams, A. V. (1994), 'Self-employment for the Unemployed. Experience in OECD and Transitional Economies', World Bank Discussion Paper 263, Washington DC: World Bank.
- Zuber, M. (2003), 'Contributions on extra earnings and their effect on the labour market', *Financijska teorija i praksa*, 27(4): 567–581.